

**МЕТОДОЛОГІЯ І ТЕХНОЛОГІЯ НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ. ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ
(у схемах, визначеннях, прикладах)**

Навчальний посібник

2022
м. Харків

ББК 65.050
М54

*Рекомендовано на засіданні вченої ради Науково-дослідного центру
індустріальних проблем розвитку НАН України (протокол № 2 від 18.02.2022 р.)*

Рецензенти: **Горовий Дмитро Анатолійович** – доктор економічних наук, професор, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (м. Харків);

Ліхонос Ганна Сергіївна – доктор економічних наук, професор, Національний аерокосмічний університет імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (м. Харків)

Розробники: **Кизим М. О.**, д-р екон. наук, професор; **Дороніна М. С.**, д-р екон. наук, професор; **Хаустова В. Є.**, д-р екон. наук, професор

М54 Методологія і технологія наукових досліджень. Економічні науки (у схемах, визначеннях, прикладах) : навч. посіб. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2022. 56 с. Укр. мова

ISBN978-617-7801-33-6

На основі систематизації праць із наукознавства та досвіду керівництва аспірантами подано зміст, функції, структуру науки як актуальної сфери суспільного життя, що забезпечує його прогрес. Матеріал наведено у формі схем, таблиць, алгоритмів. На конкретних прикладах пояснено технологію соціально-економічного дослідження й отримання наукових результатів у вигляді формулювання принципів, класифікацій, моделей та ін.

Матеріал навчального посібника призначено для наукових дослідників, викладачів, студентів і аспірантів економічних вишів.

ББК 65.050

ISBN 978-617-7801-33-6

© Колектив авторів, 2022

© ФОП Лібуркіна Л. М., 2022

|||||

Перший розділ посібника надає уяву про сутність, зміст складної сфери людської діяльності – науки, її призначення.

В *третьому розділі* посібника наведено пояснення сутності та змісту форм наукових результатів, які визнаються Вищою атестаційною комісією України як підстава для присудження наукового ступеня, новизни результатів досліджень.

Методичний посібник призначений для магістрів, аспірантів, всіх, хто хоче навчитися самостійно здобувати знання і використовувати їх практично.

Розділ 1. Теоретичні та методологічні основи соціально-економічних досліджень

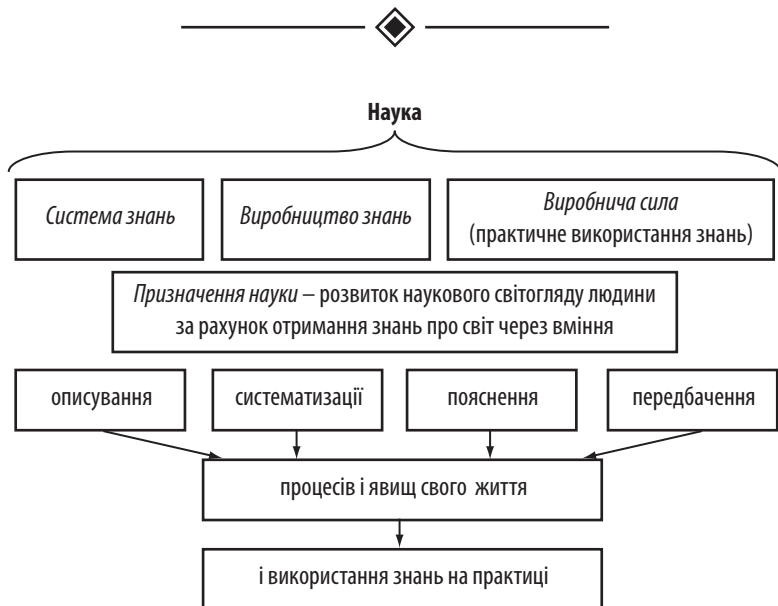

Рис. 1.1. Зміст і призначення науки

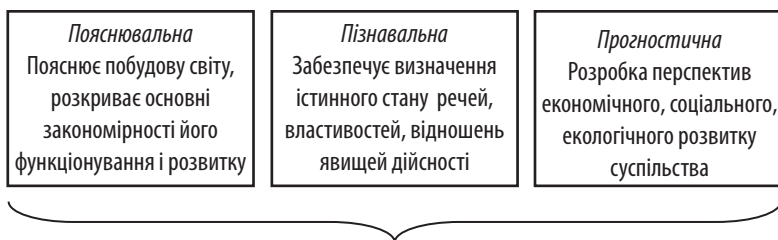

Рис. 1.2. Функції науки

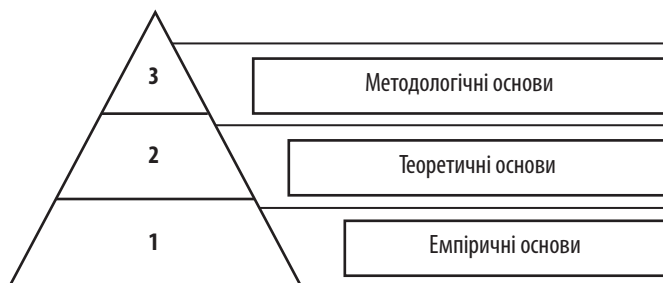

Рис. 1.3. Ієрархічна побудова основ науки як системи знань

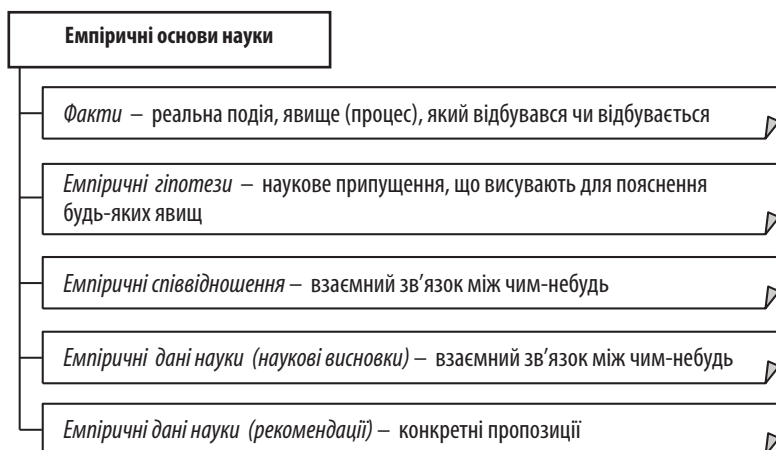

Рис. 1.4. Емпіричні основи науки

РОЗДІЛ 1. Теоретичні та методологічні основи наукових соціально-економічних досліджень

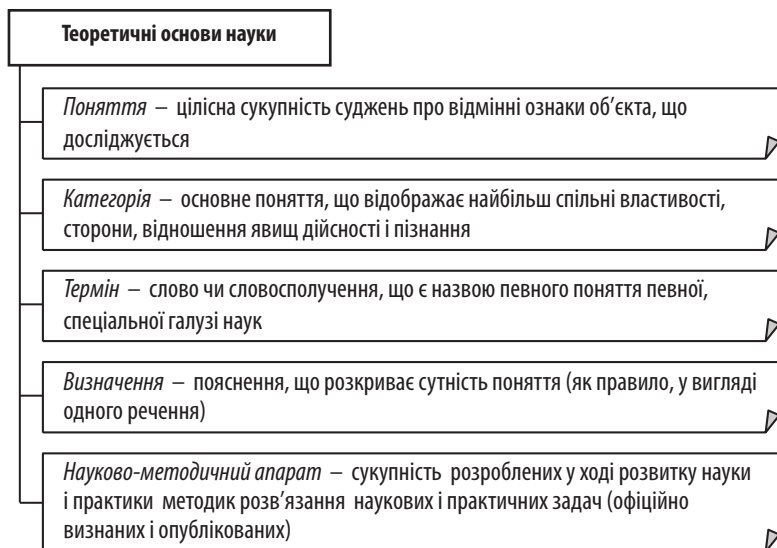

Рис. 1.5. Теоретичні основи науки

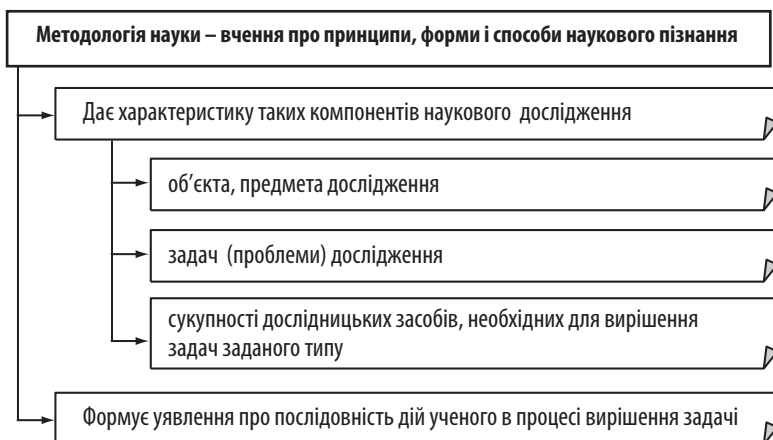

Рис. 1.6. Структура методології як системи знань

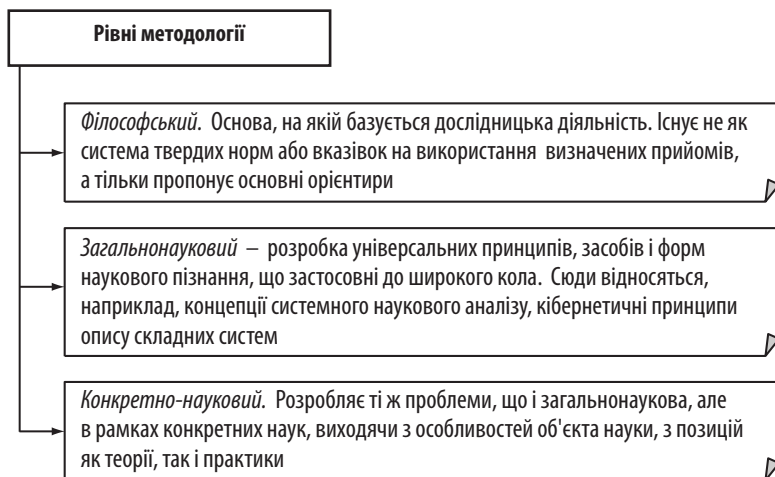

Рис. 1.7. Рівні методології як системи знань

Теорія і методологія органічно пов'язані між собою. Методологія як сукупність принципів і способів, націлених на пошук нового знання, озброює теорію, а остання, своєю чергою, як система понять і законів слугує основою розвитку.

Рис. 1.8. Процес становлення і розвитку науки

Прискорення розвитку науки можна охарактеризувати такими даними: показники наукової сфери (кількість учених, кількість публікацій, обсяги витрат тощо) зростають удвічі кожні 10–15 років, у той час як населення Землі зростає вдвічі кожні 36 років. Темпи розвитку науки вимагають від кожного ученого 2–3 рази протягом життя суттєво оновлювати свої знання.

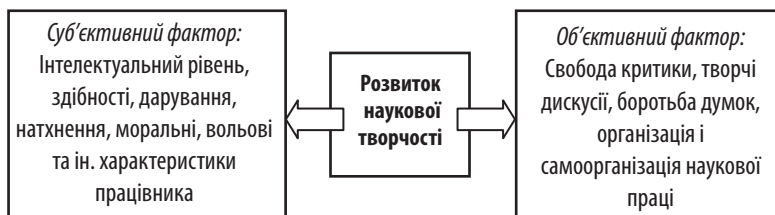

Рис. 1.9. Фактори розвитку наукової творчості

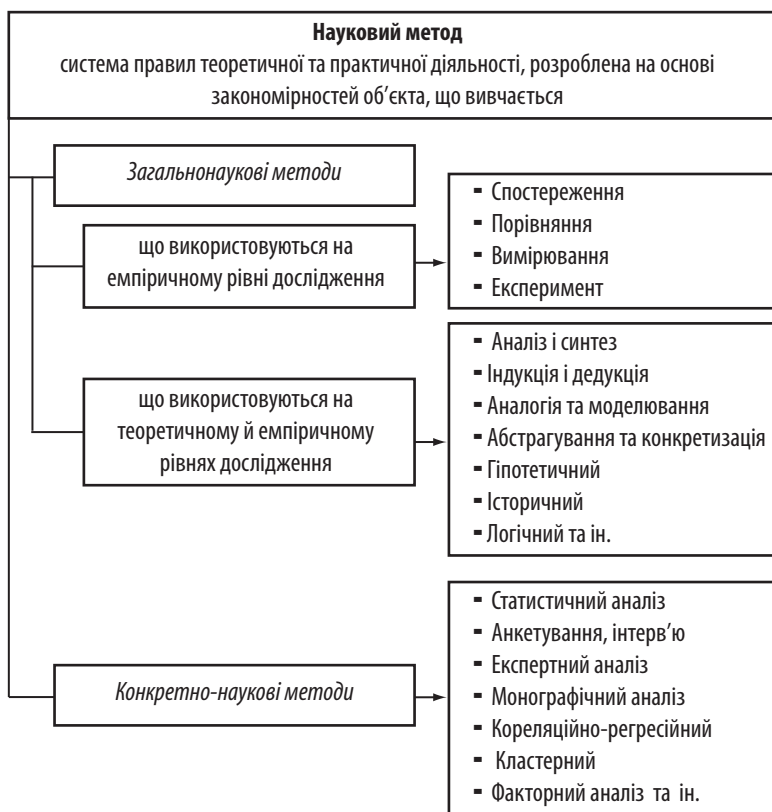

Рис. 1.10. Класифікація методів наукових досліджень

Для сучасного стану суспільних наук *найсуттєвішою особливістю* є «герменевтизація» наукових досліджень. **Герменевтика** – вчення про «розуміння» як методологічну основу гуманітарних наук (на відміну від «пояснення» в природничих науках).

Наукові дослідження дають змогу *зрозуміти* об'єктивні закономірності предметної області і впливати на її функціонування і розвиток.

Значення **розуміння** для сприйняття людиною навколишнього світу ілюструють слова стародавнього мудреця з роботи Р. Акоффа: Унція знання (ЗН) коштує фунта інформації (І), а унція розуміння (Р) варта унції знання.

Звідси коефіцієнт важливості знання – $ЗН = 13,3 \times I$, а розуміння – $P = 177,7 \times I$ (рис. 1.11).

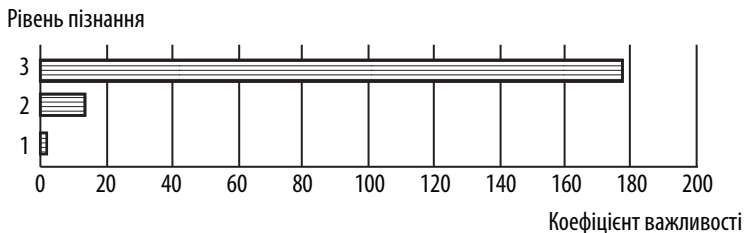

Рис. 1.11. Співвідношення між інформацією, знанням і розумінням у наукових дослідженнях:
1 – інформація (I); 2 – знання (ЗН); 3 – розуміння (P)

Інформація – це перетворена форма знання, вона не тотожна йому. Тобто інформація – це не знання. Інформація передається описом предметної області науки, тобто відповідями на запитання, які починаються словами «хто», «коли», «що», «де», «скільки». Знання передається інструкціями, тобто відповідями на запитання, які починають з «як». Розуміння передається поясненнями, тобто відповідями на запитання із словами «чому».

Процес наукового дослідження починається з усвідомлення наявності проблемної ситуації практики і формулювання практичної проблеми (БЛОК 1 на рис. 2.1). Після формулювання проблеми необхідно звернутися до БЛОКУ 2, в якому зосереджені результати наукових досліджень цієї предметної області – стрілка (а). У цьому блоці подано впорядковані й аргументовані результати наукової діяльності у вигляді законів і закономірностей. Вони дають відповідь на спосіб вирішення практичної проблеми (на рис. 2.1 – стрілка (б)).

Якщо такої відповіді теорія не дає, необхідно перейти до БЛОКІВ 3 і 4. Вони охоплюють сферу діяльності вченого. Використовуючи спеціальні технології наукового дослідження і інтуїцію, він розв'язує спочатку наукову задачу, отримує додаткові, не відомі раніше нові наукові результати – стрілка (в). Крім того, він зобов'язаний розробити науково-методичний інструментарій вирішення практичної проблеми і передати рекомендації у БЛОК 2 – стрілка (г).

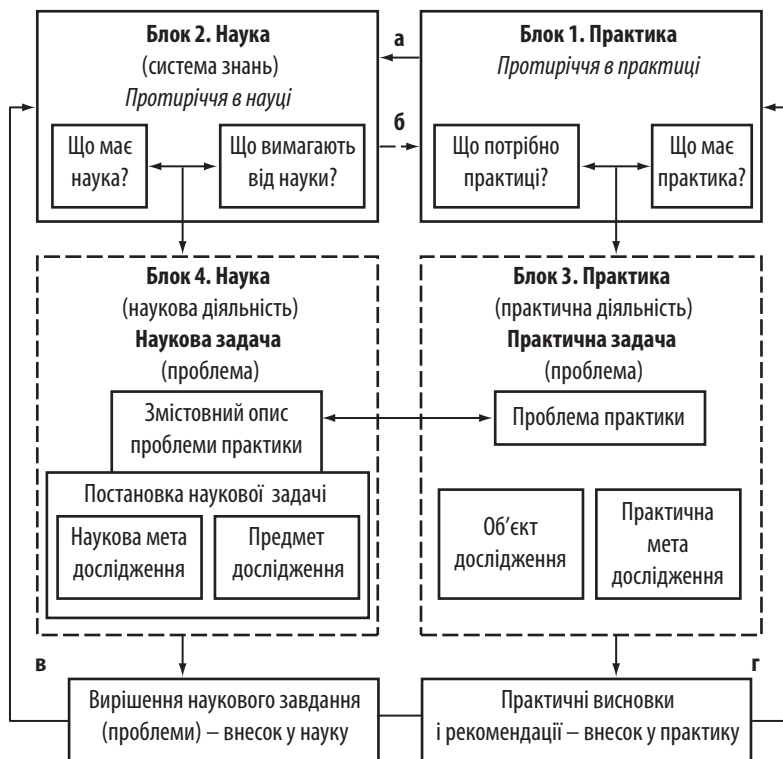

Рис. 2.1. Особливості практичної і наукової задач і їх взаємозв'язок

Практичне використання схеми, наведеної на рис. 2.1

Використовуючи рис. 2.1, розглянемо ситуацію. У процесі хазяйнування (**БЛОК 1**) з'явилася нестандартна ситуація, для вирішення якої у керівників немає досвіду. Наприклад, постала необхідність організувати вихід на ринок нових послуг. Для цього керівники підприємства можуть запросити спеціаліста з маркетингу, який має досвід у цій сфері. Або дати завдання співробітнику підприємства ознайомитися з літературою з цієї теми та розробити проєкт її

рішення. У цьому випадку звернення практиків до науки за стрілкою (а) має відповідь за стрілкою (б). Залишається тільки пристосувати стандартні рекомендації до конкретних умов.

Тепер розглянемо другу ситуацію. На практиці виникла проблема визначення способу оплати праці співробітника, який володіє унікальними знаннями. Готових стандартних рекомендацій для вирішення цієї проблеми у теорії немає. Щоб розв'язати проблему, яка не має наукових обґрунтувань, необхідно перейти в БЛОКИ 3 і 4, наведені на рис. 2.1, і виконати спеціальні наукові дослідження для отримання рішення. Наукові дослідження націлені на два результати. По-перше, на розвиток змісту БЛОКУ 2 додаванням до нього теоретичних обґрунтувань вибору способу заохочення талановитого співробітника – стрілка (в). По-друге, на розробку конкретних рекомендацій розв'язання проблеми на практиці, які спрямовуються до БЛОКУ 1, – стрілка (г).

Кожне наукове дослідження виконується за певною програмою. Програма має чітко відповісти: на вирішення якої проблеми і на отримання якого результату зорієнтовано дослідження? Мета розроблення такої програми може мати як теоретичний, так і прикладний, практичний характер. Залежно від цього і в безпосередньому дослідженні можуть посилюватися науково-теоретичні чи науково-практичні акценти. Однак у будь-якому дослідженні вони обидва обов'язкові (рис. 2.2).

Порядок визначення актуальної проблеми дослідження наведено на рис. 2.3, а джерела інформації – на рис. 2.4.

Рис. 2.2. Зміст методологічної і методичної частини програми соціально-економічного дослідження

Рис. 2.3. Порядок визначення актуальної проблеми дослідження

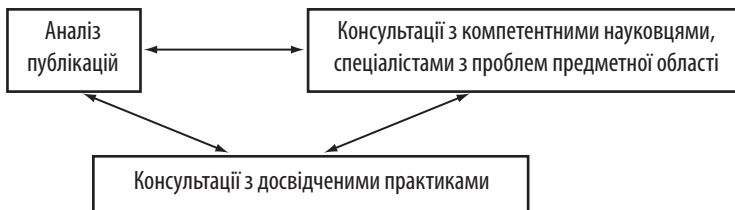

Рис. 2.4. Джерела визначення та уточнення змісту проблеми

Вчений-початківець не завжди здатний сформулювати актуальну проблему для дослідження. Для цього він може використати інформацію рис. 2.4, враховуючи особливості наведених на ньому джерел. Кожне з них має свої переваги й обмеження.

Для визначення актуальної наукової проблеми на основі публікацій авторитетних учених доцільно проаналізувати зміст найновіших із них. Виділити ті розділи та підрозділи, яких не було у раніше виданих друком роботах. Зміст проблеми має відповідати змісту спеціальності, за якою буде представлена робота на захист.

Самостійний аналіз публікацій без відповідного досвіду роботи в проблемному полі дослідження не гарантує якісного результату. Єдиним позитивним джерелом можуть бути автореферати дисертацій з ана-

логічним предметом дослідження. Можна використати цей варіант перед тим, як іти за порадою до майбутнього керівника роботи.

Що стосується консультацій компетентних спеціалістів з предметної області, то їх краще отримувати на конференціях, де вони виступають з доповідями. У їх відповіді на запитання про можливі напрями продовження досліджень можна отримати оригінальну ідею.

Досвідчений практик відчуває актуальну проблему та не завжди здатний логічно її сформулювати. Його ідею доцільно відобразити в темі, користуючись загальновизнаними правилами, наведеними на рис. 2.5.

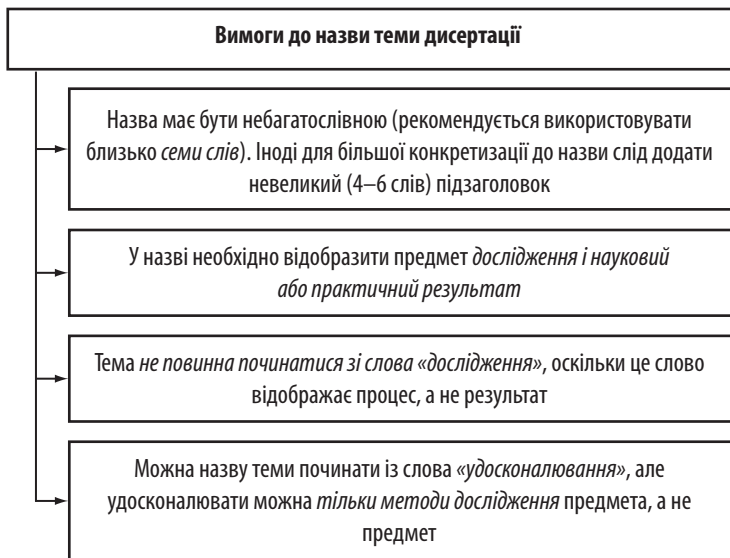

Рис. 2.5. Правила формулювання теми дисертаційного дослідження

Проблемна ситуація практики – це реально існуючі у соціально-економічній дійсності протиріччя, способи, алгоритми розв’язання яких у цей момент невідомі, незрозумілі.

Правила формулювання проблеми практики. Проблему практики завжди можна назвати, використовуючи іменник, інколи з доповненням

.....

чи визначенням. Наприклад: високий рівень безробіття, масова бідність, низький рівень продуктивності праці (а не підвищення продуктивності праці).

Приклад **неправильного** формулювання проблеми: «**Підвищення кваліфікації персоналу**». Насправді проблема полягає в тому, що кваліфікація персоналу виробничої організації низька. Організація підвищення його кваліфікації – це один із способів її вирішення. Крім нього, існують інші способи. Наприклад, знайти відповідні кадри на ринку робочої сили.

Якщо формулювання проблеми залишиться в першому варіанті, другий спосіб вирішення проблеми, який в певній ситуації буде оптимальним, залишиться поза увагою.

Наукова проблема – це стан «знання про незнання» якісних і кількісних змін, тенденцій розвитку певного процесу. Розв'язати наукову проблему – означає отримати нові знання чи створити теоретичну модель, що пояснює те чи інші явище, виявити чинники, які дозволяють впливати на розвиток процесів у бажаному напрямі.

Приклади **правильного** формулювання наукової проблеми

1. Розробка теоретичних, методичних і практичних питань формування організаційно-економічного забезпечення випереджувального управління соціально-економічною системою.
2. Розвиток методологічного та методичного забезпечення стратегій інвестиційної діяльності промислових підприємств.
3. Обґрунтування концепції і методологічних засад управління регіоном як динамічною економіко-соціальною системою, що взаємодіє із мінливим зовнішнім середовищем.

До формулювання наукової проблеми доцільно переходити після того, як буде визначена практична проблема, практична мета, а потім – конкретна наукова мета дослідження.

РОЗДІЛ 2. Програма соціально-економічного дослідження

Саме на ньому зосереджено основну увагу дисертанта, саме предмет визначає тему дисертаційної роботи, що виноситься на її титульний лист як заголовок. Співвідношення об'єкта і предмета візуально наведено на рис. 2.6.

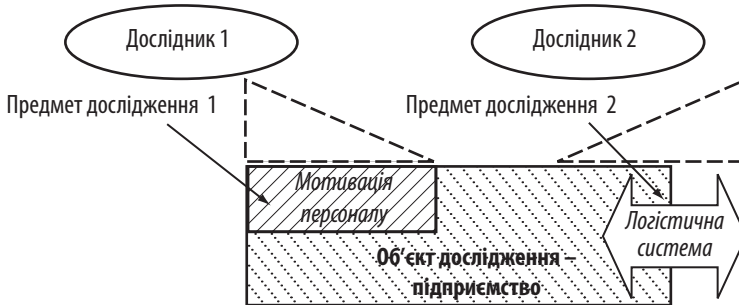

Рис. 2.6. Можливі варіанти вибору предмета дослідження

*Приклади **вдалого** формулювання теми дослідження:*

1. Соціально орієнтоване управління організаційно-економічною стійкістю підприємств.
2. Методологічні проблеми удосконалення системи соціального партнерства в Україні.

*Приклади **невдалого** формулювання теми дослідження:*

1. Фінансово-господарські відносини «держава – підприємництво» (це назва розділу підручника).
2. Вдосконалення методів оцінки показників господарської діяльності підприємств (це мета, а не назва теми дослідження).

Мета дослідження – це очікуваний кінцевий результат, те, що має бути досягнуто в результаті проведення дослідження. Мета визначає загальну спрямованість дослідження – отримання інформації для розробки рекомендацій, підготовки та прийняття управлінських рішень, здатних підвищити життєздатність соціальної організації (змінити стиль

поведінки її членів, сприяти економічному зростанню, оптимізувати професійну адаптацію молоді).

Практична мета формулюється у вигляді результату, що стане внеском у практику. *Наукова мета* – це безпосередньо наукова задача, яка має бути розв’язана в інтересах практики. Наукову мету формулюють після усвідомлення протиріччя, які виникли в науці, досягнення її має стати внеском у теорію.

Задачі дослідження – це сукупність конкретних цільових установок, які спрямовані на аналіз і вирішення проблеми. Вони розкривають зміст предмета дослідження, визначають засоби досягнення поставленої мети і мають узгоджуватися з гіпотезами. Орієнтуючись на рис. 2.6, виконаємо уточнення технології вирішення наукової задачі (рис. 2.7).

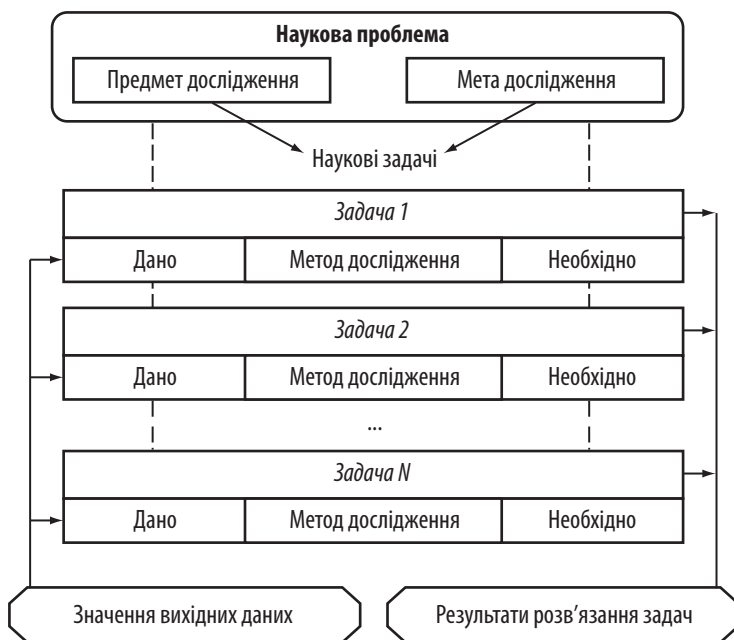

Рис. 2.7. Структурні елементи наукової проблеми та наукової задачі, їх взаємозв'язок

РОЗДІЛ 2. Програма соціально-економічного дослідження

Для забезпечення об'єктивності вирішення кожної наукової задачі необхідно використовувати відповідні її природі наукові методи. Підстави визнання наукової кваліфікації дослідника забезпечують запропоновані ним нові методи вирішення наукової задачі.

На рис. 2.8 наведено різницю між новим методом вирішення задачі та новим результатом.

Нове (дисертабельне) рішення наукової задачі	Новий результат рішення наукової задачі
Утворюється зміною хоча б одного з елементів: предмета, мети або методу вирішення (наприклад, використання відомого методу в новій предметній області, використання нового методу у відомій предметній області)	Може бути отриманий з використанням відомого науково-методичного апарату за рахунок використання нових вихідних даних

Рис. 2.8. Різниця між новим рішенням наукової задачі та новим результатом рішення наукової задачі

Приклади формулювання наукової задачі

1. Удосконалення науково-методичного апарату оцінки рівня, якості життя і якості трудового життя персоналу підприємства й обґрунтування на його основі програм соціального розвитку колективу.
2. Розробка теоретичних і практичних питань формування організаційно-економічного забезпечення випереджувального управління підприємством.

Викладені вище принципи та підходи до визначення назви, об'єкта, предмета і завдань наукового дослідження використовуємо для аналізу матеріалів двох авторефератів дисертацій.

1-й варіант позитивний

Назва теми «**Розвиток професійної компетентності управлінського персоналу**».

Об'єкт дослідження – професійна компетентність управлінського персоналу. **Предмет** дослідження – розвиток професійної компетентності управлінського персоналу. **Мета** дослідження – теоретичне обґрунтування та розроблення методичного забезпечення розвитку професійної компетентності управлінського персоналу промисловості.

Для досягнення поставленої мети в роботі було вирішено такі завдання:

- обґрунтовано протиріччя теоретичного та практичного розвитку професійної компетентності персоналу промислових підприємств у сучасних умовах;
- визначено зміст поняття «професійна компетентність управлінського персоналу», розкрито особливості та доведено доцільність комплексного поєднання освітніх технологій для розвитку її особистісної складової;
- здійснено аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища розвитку професійної компетентності управлінського персоналу підприємств промисловості;
- запропоновано методичний підхід до визначення критичних точок розвитку професійної компетентності управлінського персоналу промислових підприємств та уточнено типовий перелік компетенцій управлінського персоналу, необхідних для забезпечення ефективної роботи суб'єктів господарювання;
- розроблено методичне забезпечення оцінки рівня розвитку професійної компетентності управлінського персоналу;
- запропоновано технологію розвитку актуальних компетенцій фахівця з управління персоналом та уточнено їх перелік і зміст;
- розроблено програму розвитку професійної компетентності управлінського персоналу промислових підприємств.

2-й варіант негативний

Назва теми **«Управління трудовими ресурсами підприємства».**

Об'єкт дослідження – процес управління трудовими ресурсами промислових підприємств.

Предмет дослідження – **організаційно-економічні відносини**, що формуються в процесі **управління трудовими ресурсами** промислового підприємства в період кризи.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування організації ефективного управління **трудовими ресурсами** підприємства та розробка методичних рекомендацій його реалізації з урахуванням установлених закономірностей, які дозволяють формувати стратегію підприємства та здійснювати контроль і регулювання його **кадрової політики**.

Задачі дослідження:

1. Аналіз сучасного стану ринку праці з метою виявлення **тенденцій розвитку економічних відносин між суб'єктами ринку праці** із приводу використання **робочої сили**.

2. Визначення і систематизація факторів, що впливають на процес **управління персоналом** підприємства.

3. Обґрунтування організаційно-економічної моделі **управління узгодженням інтересів суб'єктів ринку праці**.

4. Розробка методики визначення **ринкової вартості трудових ресурсів** з метою оптимізації витрат підприємства на робочу силу.

5. Визначення можливих сфер ризиків, пов'язаних із процесом **управління персоналом**.

6. Визначення відносних переваг щодо **форм і розмірів оплати праці**.

7. Розробка **теоретико-ігрових** моделей управління **трудовими ресурсами** в організаційних системах, що мають основою виділені (певні) індивідуальні переваги.

Таблиця 2.1

Приклади оформлення списку літературних джерел

Характеристика джерела	Приклад оформлення
Монографії (один, два або три автори)	Ястремська О. М. Інвестиційна діяльність промислових підприємств: методологічні та методичні засади : наук. вид. Харків : Вид-во ХДЕУ, 2004. 472 с. Клок К. Голдемит Дж. Конец менеджмента. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 368 с.
Чотири автори	Пономаренко Л. А., Адамович Л. В., Музмчук В. Т., Гридасов А. Е. Основы создания гибких автоматизированных производств / под ред. Е. Б. Тимофеева. Київ : Техніка, 1999. 144 с.
П'ять і більше авторів	Белоусова Н. И., Вишняк Е. И., Лепит В. Ю., Черевченко Т. М., Ярославская Ж. Н. Системный анализ инфраструктуры как элемент народного хозяйства. Москва : Экономика, 1997. 62 с.
Багатотомні видання	Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Т. 2 / под ред. И. А. Бодуэна де Куртенэ. Москва : Цитадель, 1998. 2030 с. Надель-Червинская М. А., Червинский П. П. Большой толковый словарь иностранных слов : в 3 т. Т. 2. Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. 544 с.
Перекладні видання	Амрстронг М. Практика управления человеческими ресурсами / под ред. С. К. Мордовина. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 832 с.
Словники	Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь. Современная версия. Москва : Эксмо, 2003. 672 с.
Журнали	Бураканова Г. Стиль руководителя и эффективность управления. <i>Проблемы теории и практики управления</i> . 2003. № 4. С. 112–117.
Іноземний журнал	Perez R. B. Radiation therapy for cancer of the cervix. <i>Oncology</i> . 1993. Vol. 7. No. 2. P. 89–96.
Енциклопедії	Большая Советская Энциклопедия (в 30 томах) / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва : Сов. энцикл., 1973. Т. 12. Кварнер-Конгур. 1973. 624 с.
Автореферати дисертацій	Дороніна М. С. Комплексне управління економічними і соціальними процесами на підприємстві (концепція та методологія) : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.01. Харків, 2003. 36 с.

Наступними джерелами за важливістю є монографії. Слід вивчати публікації як зарубіжних, так і вітчизняних авторів. Вважається, що інформація в них також застаріла (приблизно на 5 років). Найбільш нові ідеї за темою викладені у наукових збірниках і тезах конференцій, що вийшли друком за 3 останні роки. Саме з цими ідеями слід працювати, щоб впевнитися, що сформульовану ідею дослідження не подано у відкритому друці.

Перегляд книг і статей, що містять корисну інформацію з конкретної проблеми (чи проблем), слід супроводжувати конспектом. При цьому кожний абзац і сторінку доцільно нумерувати порядковим номером джерела. Може так статися, що книга чи стаття містить матеріал за двома проблемами з поля проблем. Тоді кожен частину відповідного матеріалу слід занести до свого каталогу конспектів поля проблем.

Надалі в цьому методичному посібнику буде розглянуто та прокоментовано сутність і зміст саме цих об'єктів, оскільки їх оновлення надає підстави встановлювати рівень наукової кваліфікації автора і присуджувати йому науковий ступінь.

Концепція – певний спосіб розуміння, трактування якогось явища, предмета, процесу, керівна ідея для їх систематичного пояснення. Вона тісно пов'язана з *теорією і парадигмою* науки. Кожна наука має власну теоретичну базу. Теорія – система узагальненого знання, пояснення тих чи інших сторін дійсності, система основних ідей в тій чи іншій галузі знання, форма наукового знання, що дає цілісну уяву про закономірності і суттєві зв'язки дійсності. Наукова діяльність забезпечує уточнення теорії, збагачення її новими знаннями через формулювання та обґрунтування нових парадигм.

|||||

Складові елементи наукової теорії	
<i>Науково-методичний апарат науки</i> Сукупність створених у процесі розвитку науки і практики методик рішення наукових і практичних задач (опублікованих і офіційно визнаних), яка забезпечує отримання наукових результатів	<i>Теоретичні дані науки</i> Наукові дані – сукупність наукових висновків і рекомендацій, отриманих у результаті використання методів і теорій цієї науки для впровадження в практику

Рис. 3.1. Елементи наукової теорії

Парадигма – той чи інший приклад чи особливий випадок концепції.

Концептуальна схема, модель постановки проблем і їх рішення, методів дослідження, що існує певний період в науковому товаристві	
<i>Епістемологічний аспект</i>	<i>Соціальний аспект</i>
Сукупність фундаментальних знань, цінностей, переконань і технічних прийомів, які створюють зразок наукової діяльності	Конкретна обмежена група вчених

Рис. 3.2. Сутність поняття «парадигма»

Багато наукових дисциплін мають кілька парадигм. Вони відрізняються.

Кожна наукова концепція має свої світоглядні основи, які формуються філософією. При виконанні соціально-економічних досліджень доцільно орієнтуватися на положення і принципи соціальної філософії як науки, що формує концептуальні положення дослідження соціальних систем, у яких присутня людина. На рис. 3.4 наведено розвиток світоглядного фундаменту різних теорій. У табл. 3.1 і 3.2 подано приклади концепцій і парадигм.

.....

РОЗДІЛ 3. Зміст концептуальних результатів наукових досліджень

Рис. 3.3. Процес розвитку науки через еволюційні зміни парадигм (поступове уточнення) і їх розвиток (суттєву зміну, наукову революцію)

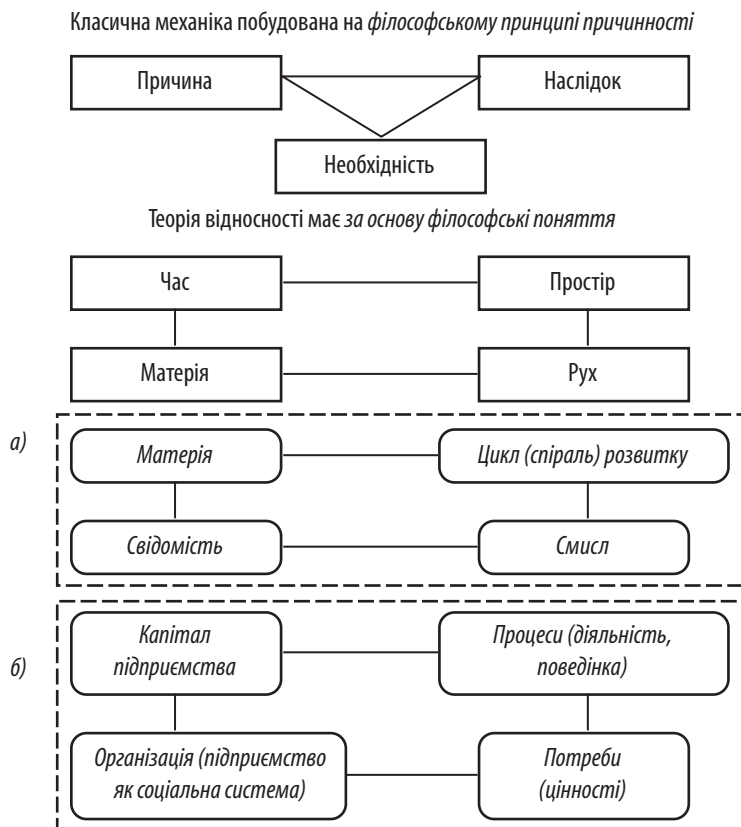

Рис. 3.4. Світоглядний фундамент різних теорій і картини світу для дослідження підприємства як соціально-економічної системи:
а) філософська (загальнонаукова); б) конкретно-наукова

Таблиця 3.1

Порівняння концепцій теорії управління підприємством

Характеристики	Діючі концепції	Нова концепція
1	2	3
Ресурси підприємства	Територія, капітал у фізичній та фінансовій формах, інформація, робоча сила	Територія, капітал у фізичній та фінансовій формах, інформація, компетентність, моральність персоналу
Головний об'єкт, що активізує обмінні процеси	Товар і потреба як зміст матеріальних цінностей	Потреба як зміст матеріальних і духовних цінностей
Головні складові підприємства	Керуюча та керована підсистеми	Керуюча система, організація, капітал, механізм управління
Форма існування підприємства	Функціонування, розвиток, адаптація, взаємодія	Функціонування, розвиток, адаптація, взаємодія, діяльнісне спілкування
Модель людини	Економічна, соціальна	Економічна, соціальна, компетентна, моральна
Методи управління спільною діяльністю	Адміністративні, економічні, соціально-психологічні	Адміністративні, економічні, соціально-психологічні, самоменеджмент, агітаційно-виховні
Зміст капіталу	Самозростаюча вартість, відносини, рух	Самозростаюча вартість, відносини, потоковий економічний процес, що існує і відтворюється в циклі
Призначення інформації	Сприяння упорядкуванню процесів	Стабілізація та розвиток економічних і соціальних процесів, самостійний ресурс, який формує конкурентоспроможність підприємства
Культура як фактор забезпечення успішної діяльності	Використовується обмежено	Джерело забезпечення надійності поведінки та прогнозованості поведінки організації, її зв'язків і взаємодії з партнерами

Закінчення табл. 3.1

1	2	3
Ресурс підприємливості та інформаційно-інтелектуальний потенціал менеджерів	Використовується обмежено	У поєднанні із соціальною відповідальністю менеджменту – гарант ефективної, надійної діяльності підприємства

Таблиця 3.2

Порівняння парадигм ціноутворення

Теоретичні підстави формування цін на підприємстві	
Парадигма трудової теорії вартості	Парадигма теорії маржиналізму
Суть: визначення ціни затратами праці. Розглядає стосунки між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання благ	Суть: визначення ціни корисністю благ. Розглядає суб'єктивну оцінку благ, яка виражає відношення людини до речі
Втілена у плановому ціноутворенні: а) модель дворівневої системи цін; б) встановлення ціни пропорційно трудомісткості; в) концепція «усередненої вартості»; г) концепція приведених витрат	Втілена у ринковому ціноутворенні: а) рівноважні моделі; б) маржинальний аналіз; в) концепція маркетингу

Категорія і поняття

Кожна наука має свою специфічну мову, яка концентрується в її поняттях і категоріях. Система таких понять і категорій не є стабільною.

По-перше, у зв'язку з розвитком предмета та методів науки в публікаціях з'являються неоднозначні тлумачення понять і категорій.

По-друге, інколи існує необхідність дати назву явищам чи процесам, які не були раніше предметом дослідження. Тому час від часу виникає необхідність уточнення їх сутності та змісту. Нижче (в табл. 3.3) подано

РОЗДІЛ 3. Зміст концептуальних результатів наукових досліджень

приклади уточнення сутності та змісту окремого поняття, а на *рис. 3.5* – приклад виведення складного поняття.

Таблиця 3.3

Узагальнення визначення змісту поняття «лідерство»

Автор	Визначення	Коментар	Джерело
1	2	3	4
Словник	Один із механізмів інтеграції групової діяльності, коли індивід або частина групи поєднує, спрямовує дії всієї групи	Лідерство – це не тільки функція інтеграції	Адамчук В. В., Беляев А. А. и др. Словарь-справочник менеджера. Москва : ИНФРА-М, 1996. 605 с.
М. Мескон	Здатність впливати на окремих особистостей і групи, направляючи їхні зусилля на досягнення цілей організації	Лідерство – це вплив для координації поведінки	Мескон М. Основы менеджмента. Москва : Дело, 1997. 407 с.
П. Друкер	Здатність підняти людське бачення на рівень більше широкого кругозору, вивести ефективність діяльності людини на рівень більш високих стандартів, а також здатність формувати особистість, виходячи за звичайні, обмежуючі її рамки	Не надається визначення, хто реалізує цю функцію	Мескон М. Основы менеджмента. Москва : Дело, 1997. 407 с.
І. Буров	Суто психологічна характеристика міжособистісних відносин	Тільки психологічний підхід обмежує можливість його використання в менеджменті	Буров І. В. Функції керівника-лідера як об'єкт соціально-психологічних досліджень. <i>Вісник Київського університету</i> . 1982. Вип. 14. С. 65–70.
Г. Одінцова	Здатність впливати на поведінку інших людей, які стихійно та неофіційно висувають зі свого найближчого оточення на роль лідера особистість, що є рівною (або майже рівною) їм за службовим статусом. Базується на неформальних психолого-емоційних відносинах	Не можна погодитися, що лідерство базується тільки на неформальних ролях	Одінцова Г. С., Мостовий Г. І. та ін. Державне управління і менеджмент : навч. посіб. у таблицях і схемах / за заг. ред. Г. С. Одінцової. Харків : ХарПІ НАДУ, 2002. 492 с.

Закінчення табл. 3.3

1	2	3	4
Дж. Террі	Вплив на групи людей, що спонукує їх до досягнення загальної мети	Чий вплив?	Виханский О. С., Наумов А. И. Менеджмент : учебник. Москва : Гардарики, 2002. 528 с.
Новий варіант визначення поняття «лідерство»: лідерство – це механізм інтеграції соціально-психологічної взаємодії членів певного угруповання з погляду домінування і підпорядкування впливу, який здійснюється за допомогою комунікаційного процесу, має в основі індивідуальну ініціативу певних членів колективу і спрямований на досягнення специфічної мети організації			

Рис. 3.5. Виведення змісту нового наукового поняття – економічний потоковий процес

Формулювання нових складних визначень ускладнює їх запам'ятовування і подання їх колегам. Для вирішення цієї проблеми доцільно використовувати когнітивні карти. Наприклад, з використанням системи понять створено визначення процесу управління трудовою поведінкою персоналу, обране центральним предметом дослідження. «Управління трудовою поведінкою персоналу – це процес формування і впорядкування керівником колективу взаємовідносин між членами колективу, членами колективу і керівником, який отримує форму кооперації, конкуренції чи переговорів, з використанням інструментів і технологій непрямого впливу на активізацію соціально орієнтованих унікальних вчинків підлеглих, які генеруються нестандартною ситуацією в роботі, метою яких є узгодження професійних знань, вмінь, навичок, (компетентності) і інтуїції працівників із змістом нестандартних трудових операцій (компетенцій) на їх робочих місцях, і забезпечують швидку й ефективну реакцію колективу на проблемну ситуацію в роботі».

Когнітивну карту цього поняття наведено на *рис. 3.6*.

Ускладнення змісту та розвитку предмета науки обумовили використання міждисциплінарних технологій для вивчення актуальних проблем. Необхідним став колективний пошук конструктивних надійних рішень. Перешкоджає йому недосконалість мовного забезпечення дискусій. Спочатку вирішення цієї проблеми відбувалося через уточнення сутності та змісту окремих понять і категорій у контексті предмета дослідження. Сьогодні все більш актуальним стає оволодіння процесом побудови загальної терміносистеми. На *рис. 3.7* наведено алгоритм формування терміносистеми, а на *рис. 3.8* – її зразок для дослідження професійної мобільності управлінського персоналу.

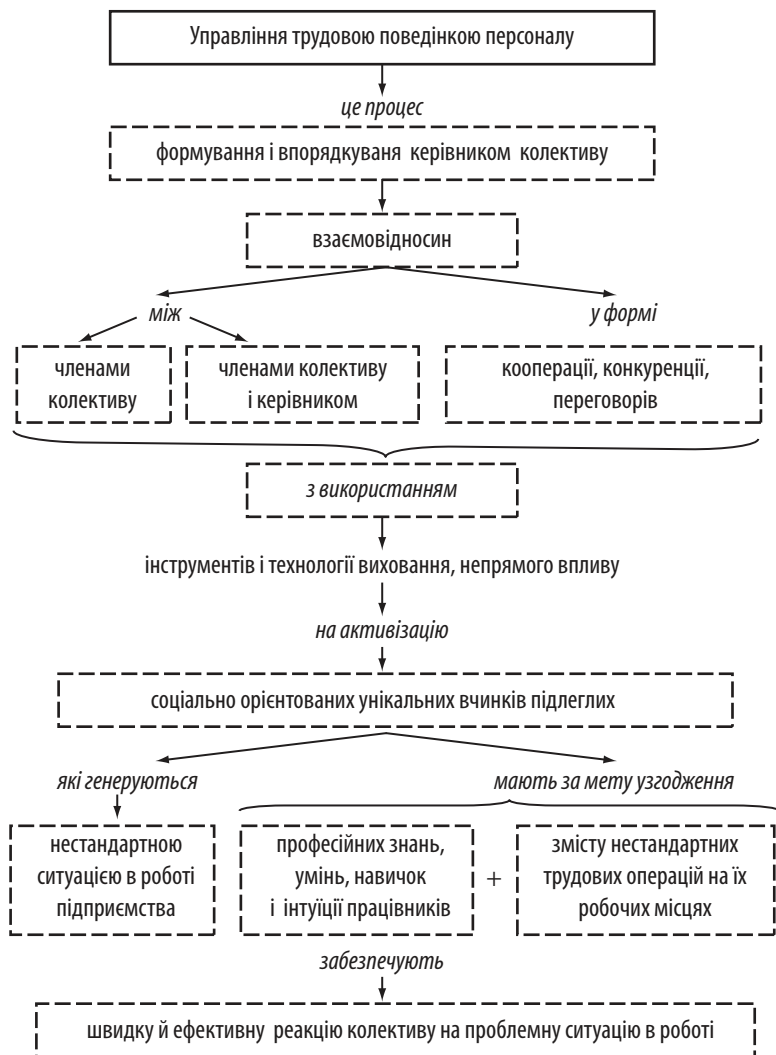

Рис. 3.6. Когнітивна карта визначення процесу управління трудовою поведінкою персоналу

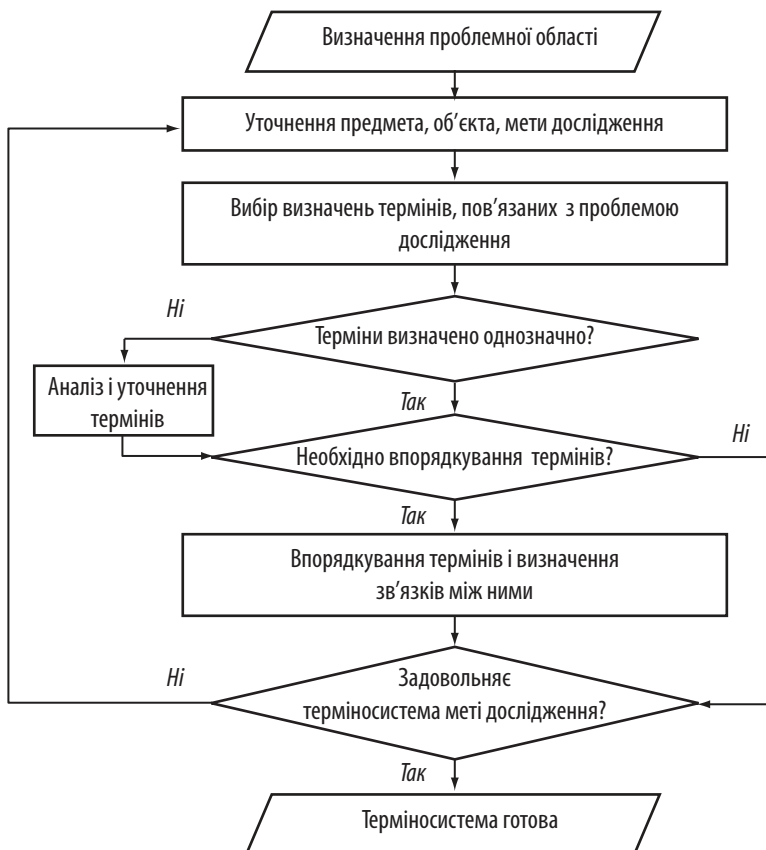

Рис. 3.7. Алгоритм формування терміносистеми

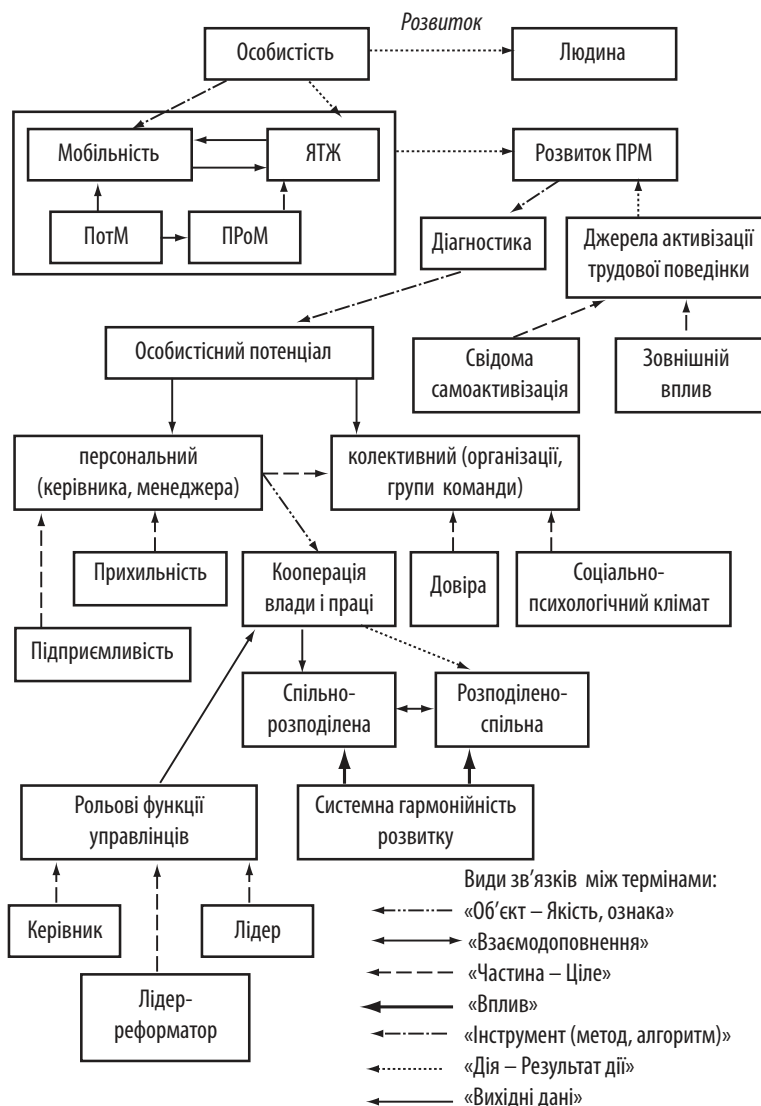

Рис. 3.8. Терміносистема дослідження професійної мобільності управлінського персоналу

Принципи

Принципи – важлива структурна складова будь-якої теорії поряд з аксіомами, законами, поняттями, категоріями. Знання принципів компенсує незнання деяких факторів. Кожний дослідник має визначитися, у якому розумінні він користується поняттям «принцип» (табл. 3.4), і зважати на той факт, що принципи справедливі за певних умов. Якщо є така можливість і необхідність, доцільно в одній роботі наводити систему принципів дослідження і систему принципів впливу на предмет дослідження (табл. 3.5).

Таблиця 3.4

Приклади визначення поняття «принцип»

Найбільш абстрактне визначення ідеї (початкова форма систематизації знання)
Правило, яке з'явилося в результаті суб'єктивно осмисленого досвіду людей
Основне положення будь-якої теорії, вчення, світогляду
Гіпотези, обґрунтованість яких можна перевірити
Деякі дослідники тлумачать окремі закони як принципи, а принципи як закони. Однак принципи мають альтернативи, а закони не мають альтернатив

Приклад принципів дослідження, оцінки та управління розвитком соціального капіталу виробничої організації наведені на табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Принципи дослідження, оцінки та управління розвитком соціального капіталу виробничої організації

Принцип	Сфера використання		
	дослідження	оцінка	управління розвитком
1	2	3	4
цілеспрямованості			
наукової обґрунтованості			

Закінчення табл. 3.5

1	2	3	4
практичності			
поєднання логіки й інтуїції			
міждисциплінарності			
динамічності			
плановості			
стандартизації оцінок			
оцінювання соціального капіталу як нематеріальної категорії			
врахування суб'єктивності сприйняття соціального капіталу кожним працівником			
використання еталонів для оцінки			
визначення і зняття суперечностей між потребами працівників та організації			
безперервності розвитку			

Примітка: інформація залучена із дисертації Нечепуренко А. І. «Оцінка та управління розвитком соціального капіталу виробничої організації»

Класифікація

Призначення класифікації: стимулює розвиток теоретичних аспектів науки; дає змогу робити прогнози відносно невідомих фактів чи закономірностей (табл. 3.6). Новизну класифікації забезпечують: введення нових ознак класифікації, встановлення наявності типових явищ чи процесів та їх характеристика (рис. 3.9, рис. 3.10).

Таблиця 3.6

Визначення терміна «класифікація»

Большая Советская Энциклопедия (в 30 томах) / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва : Сов. энцикл., 1973. Т. 12. Кварнер-Конгур. 1973. 624 с. С. 269	Класифікація (від лат. Classis – розряд, клас і facio – роблю, розкладаю), система впорядкованих понять (класів, об'єктів) певної галузі знань чи діяльності людини, часто представлена у вигляді різних за формою схем (таблицях). Використовується як засіб для встановлення зв'язку між цими поняттями чи класами об'єктів, а також для точної орієнтації в різноманітті понять чи відповідних об'єктів
---	---

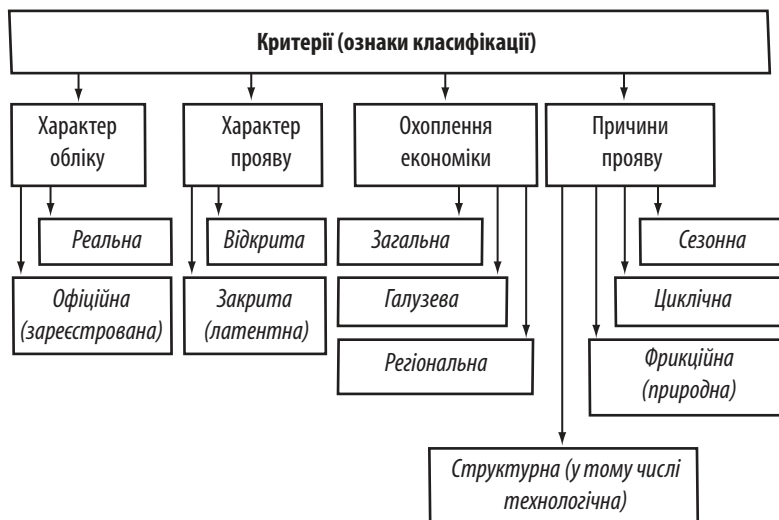

Рис. 3.9. Класифікація безробіття

Рис. 3.10. Класифікація концепцій управління персоналом

Закон, закономірність, залежність

Закон – це зв’язок між елементами, який носить необхідний, суттєвий, усталений і повторювальний характер. **Закономірність** характеризується менш жорсткими зв’язками явищ. **Залежність** – це характер зв’язку між вхідними і вихідними елементами входу і виходу, що може бути осмисленим.

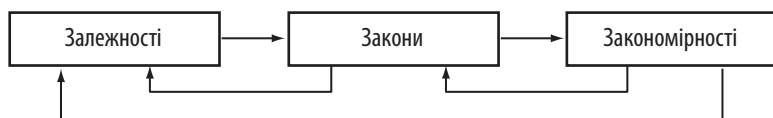

Рис. 3.11. Взаємозв’язок залежності, закону та закономірності

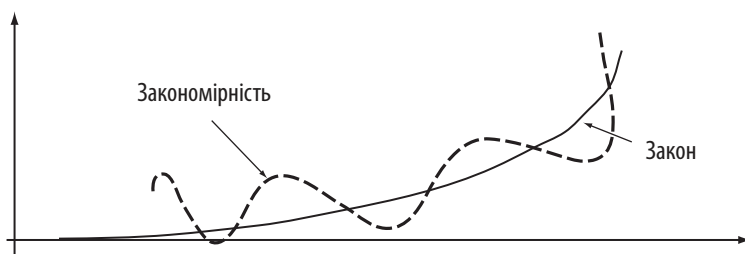

Рис. 3.12. Різниця між законом і закономірністю

Визначенню залежності, законів і закономірностей передують формулювання гіпотез.

Гіпотеза

Гіпотеза – це теоретичне знання, що стосується проблеми дослідження і формується як апіорне. Бажані результати, відображені в цілях і задачах, формулюються як ймовірні до проведення емпіричного дослідження. Різновиди гіпотез подано в *табл. 3.7*.

Таблиця 3.7

Класифікація гіпотез

Ознака класифікації	Різновиди гіпотез	
Задачі дослідження	основні	неосновні
Послідовність формулювання	первинні	вторинні
Ступінь спільності	основи	наслідки
Прогноз розвитку ситуації	Гіпотези про тенденції розвитку у часі	
Зміст	Описові (про суттєві властивості об'єкта)	структурні
	Пояснюючі (пропозиції про склад і характер факторів та їх впливу на об'єкт)	

Приклади формулювання і перевірки гіпотез

При дослідженні феномену керівника-лідера були сформульовані гіпотези:

1. Структурна: рівень розвитку характеристик лідера у менеджерів неоднозначний. Можна виділити підгрупи (кластери) менеджерів з різним потенціалом лідерства.

2. Описова: керівникам з розвиненим потенціалом лідерства притаманна підприємницька корпоративна культура.

3. Обидві знайшли підтвердження. Для перевірки гіпотез використувалась вихідна інформація, представлена експертними оцінками рівня розвитку характеристик лідера і цінностей різних культур.

Модель

Прилад чи образ (схема, креслення, система рівнянь і т. ін.) певного об'єкта чи явища (оригіналу цієї моделі), що адекватно відображає властивості, які досліджуються, і використовується як заміник об'єкта в наукових дослідженнях. Будь-яка модель є об'єктом-замінником об'єкта-оригіналу, що забезпечує дослідження певних важливих властивостей оригіналу.

Існує безліч моделей.

Функціональні – відображають процеси функціонування об'єкта. Вони найчастіше мають форму системи рівнянь.

Схематичні – технологічні карти, діаграми, блок-схеми.

Структурні – можуть набувати форми матриці, графів, списку векторів і відображати взаємне розташування елементів у просторі.

Приклади функціональних моделей

1. Залежність **узагальнюючого показника** ринкової активності від конкурентоспроможності продукції при значенні коефіцієнта детермінації 0,92 та кореляційного відношення 0,96 має вигляд:

$$Y = 0,018 X_1 + 0,085 X_2 + 1,035$$

2. Здійснення моніторингу за допомогою анкетування вимагає витрат, розміри яких прямо залежать від кількості опитуваних респондентів і предметної широти охоплення дослідження.

Витрати на проведення опитування (C_{on}) можна визначити за формулою:

$$C_{on} = N_i \times Z_{zn} \times t_{on},$$

де N_i – необхідна кількість інтерв'юєрів, щоб здійснити збір інформації одночасно у всіх респондентів ($N_i = N_p / a$, де N_p – кількість респондентів; a – кількість людей, що можуть бути опитані одночасно одним інтерв'юєром (визначається експертним шляхом);

Z_{zn} – погодинна заробітна плата інтерв'юєра;

t_{zag} – загальний час, необхідний для опитування усіх респондентів ($t_{zag} = N_n \times k \times N_p$, де N_n – кількість запитань в анкеті; k – поправочний коефіцієнт часу для одного запитання анкети (визначається експертним шляхом).

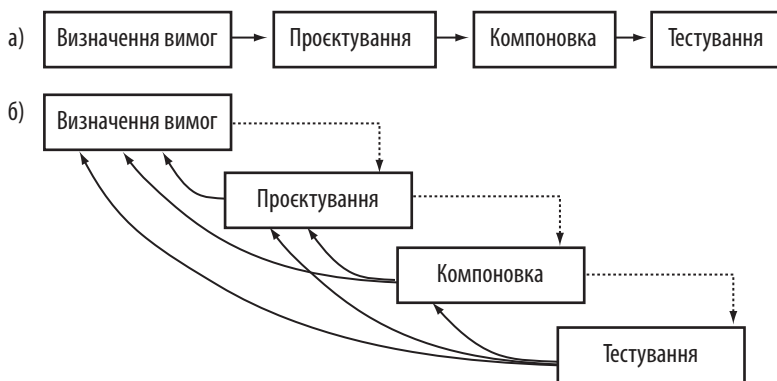
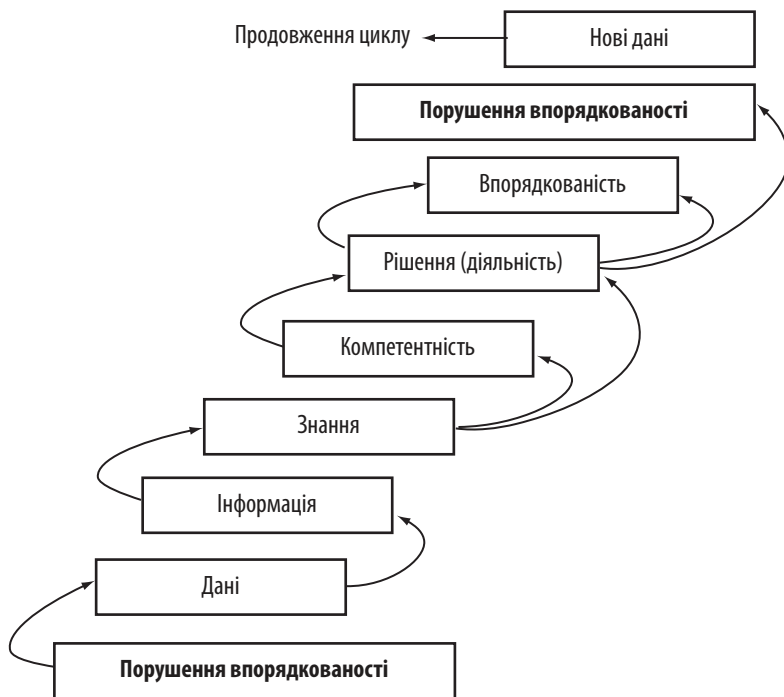

Рис. 3.13. Схема розробки інформаційного забезпечення менеджменту:
а) класична; б) фактична

Алгоритм

Алгоритм – це система правил, що дає змогу автоматично розв'язувати будь-яку конкретну задачу з класу однотипних задач. Ця система відповідає певним вимогам, серед яких: масовість алгоритму, що означає можливість зміни вихідних даних у певних обмеженнях; шлях

1. *Journal of the American Medical Association*, 2000; 283: 2689-2696.

Методика

Сукупність методів, способів, прийомів доцільного виконання науково-дослідницької роботи, яка обумовлює його ефективність. Вона має бути ефективною, надійною, простою, зрозумілою, і практичною. Форми методик і їх призначення наведено в *табл. 3.8*, приклад – на *рис. 3.15*.

Таблиця 3.8

Форми методик соціально-економічного дослідження

Сфера використання	Зміст
Метатеорія	Визначення наявності нових явищ і процесів, що не мають теоретичної основи
Цілеспрямоване теоретичне дослідження	Розв'язання проблеми, коли мету задано (розширення знання)
Прикладне дослідження	Продовження теоретичного дослідження проблем, пов'язаних безпосередньо з потребами практики
Розвиток теоретичних основ науки	Використання попередніх результатів науки (ставиться мета не отримання нових знань, а адаптація наявних до потреб практики)
Впровадження наукових розробок	Забезпечення економічного ефекту

Показник

Показник – кількісна характеристика певної властивості соціально-економічних об'єктів і процесів. Якісно визначена величина, що є результатом виміру чи розрахунків. Показник – складова частина наукової новизни – оцінки. Для повного забезпечення методологічної чистоти роботи з оцінкою слід зважати на той факт, що вона має триєдину сутність. По-перше, оцінка – це система часткових і узагальнюючих показників; по-друге, це процедура оцінювання; по-третє, це інструмент для прийняття рішень.

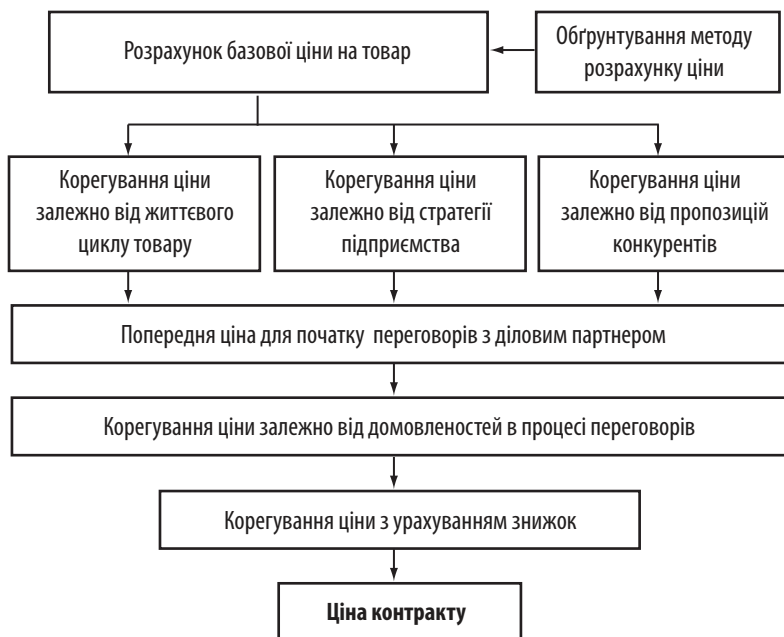

Рис. 3.15. Схема методики встановлення ціни на експортну продукцію

Приклади показників та індексів

Часткові показники спроможності організації до змін: Ппр – показник рівня протидії співробітників підприємства запланованим змінам; Посв – показник здатності підприємства до виробництва нових виробів; Пгот – показник готовності персоналу до проведення змін; Пвідп – показник відповідності впливів керуючої системи запланованим змінам; Пвпл – показник (індекс) сили впливу; Певп – показник ймовірності еволюційних переходів; Пдпр – показник достатності прибутку для фінансування розвитку.

Комплексний показник спроможності організації до змін (ПСз) розраховується за формулою:

$$ПСз = Ппр \times Посв \times Пгот \times Пвідп \times Пвл \times Певп \times Пдпр$$

Програма

Сукупність заходів, конкретизованих за термінами реалізації і чітко визначеними цілями, передбачає вирішення таких задач:

1. З'ясування і оцінка рівня розвитку системи, її стану, досягнень і актуальних проблем.
2. Побудова й опис (у вигляді концептуального проєкту) моделі бажаного майбутнього стану системи.
3. Визначення змісту та розроблення плану стратегії і плану реалізації заходів, необхідних і достатніх для переведення системи з фактичного стану в бажаний.

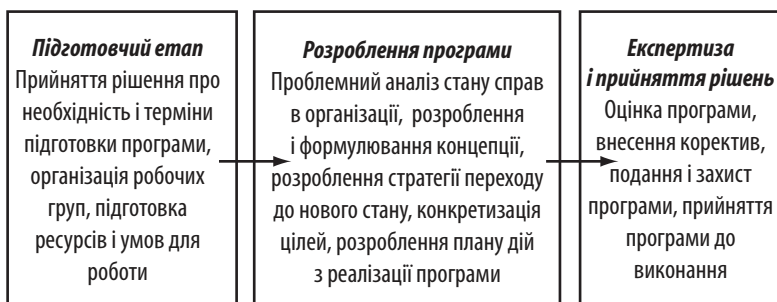

Рис. 3.16. Етапи розроблення програми

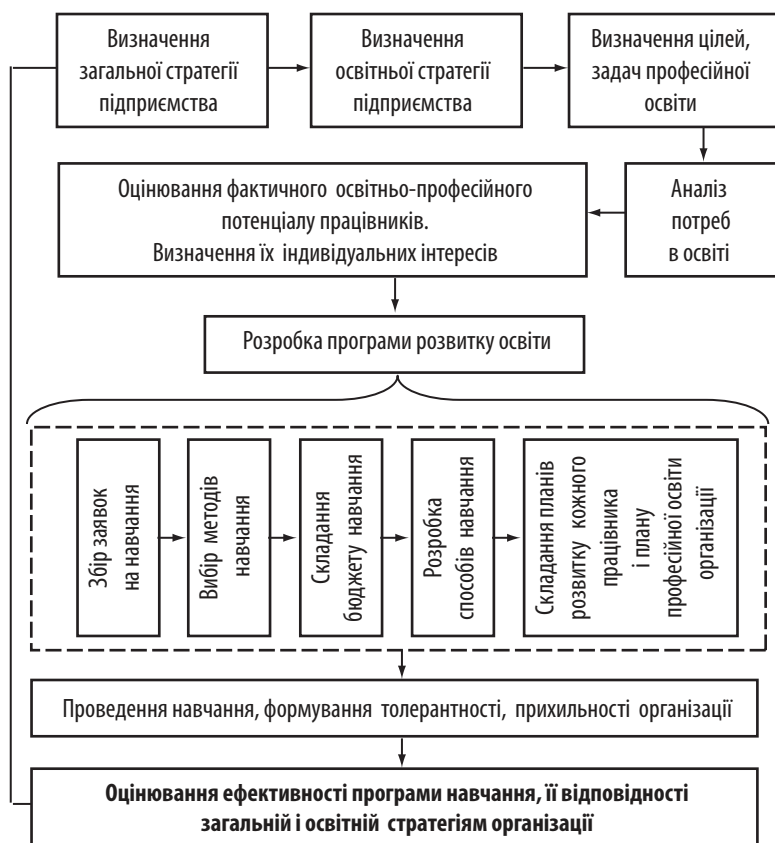

Рис. 3.17. Програма організації навчання персоналу

1. Вперше.
2. Удосконалено (узагальнено й уточнено).
3. Дістало подальшого розвитку.

Тема «Управління потенціалом розвитку промислових підприємств».

Тема «Формування цінової стратегії підприємств легкої промисловості».

Новизна: вперше запропоновано методику формування цінової стратегії підприємства, в основу якої покладено принцип послідовної фільтрації можливих варіантів стратегій за критеріями: сумісності із загальною і конкурентною стратегіями підприємства, відповідності етапу життєвого циклу товару, урахування обмеження за рівнем витрат і цін конкурентів.

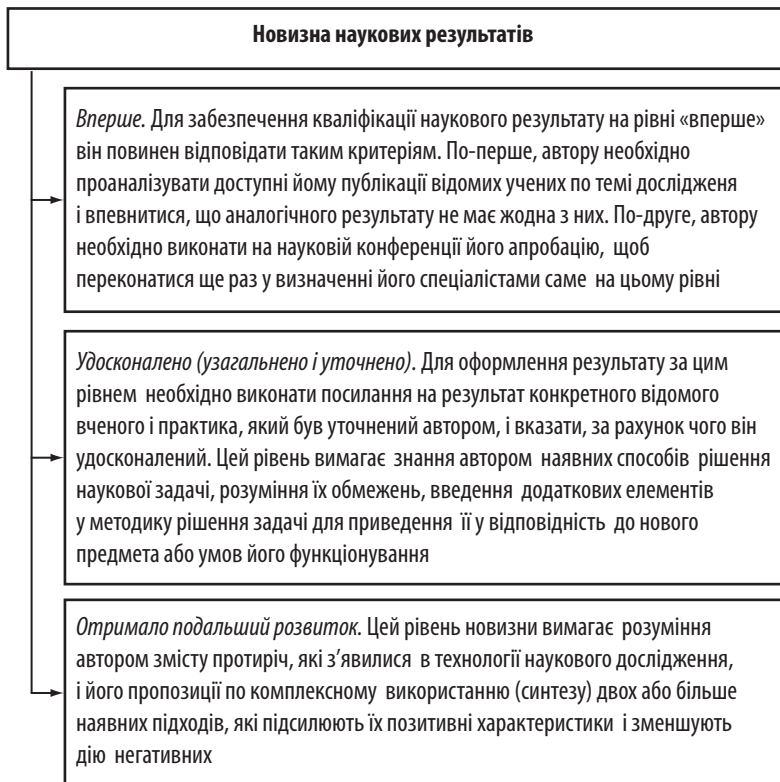

Рис. 4.1. Рівні новизни наукового результату

Приклади наукових результатів за кваліфікаційною ознакою «**удосконалено**».

Тема «Управління потенціалом розвитку промислових підприємств».

Удосконалено визначення потенціалу розвитку промислового підприємства як ресурсу, який справляє найбільший вплив на результати господарювання та охоплює, на відміну від наявних, необхідність утримання існуючих конкурентних переваг і створення нових.

Тема «Формування цінової стратегії підприємств легкої промисловості».

Удосконалено методичний підхід до корегування цінової стратегії у зв'язку з інфляційними процесами, що, на відміну від наявних, базується на диференційованому врахуванні впливу інфляції на динаміку різних видів витрат.

Приклади наукових результатів за кваліфікаційною ознакою «Дістало подальшого розвитку».

Тема «Управління потенціалом розвитку промислових підприємств».

Дістало подальшого розвитку визначення елементів потенціалу (фінансовий, кадровий, управлінський, виробничий, маркетинговий) на основі функціонального підходу, що дало можливість визначити комплексні резерви діяльності підприємств.

Тема «Формування цінової стратегії підприємств легкої промисловості».

Дістала подальшого розвитку класифікація видів цінових стратегій підприємства, яку систематизовано та доповнено новими ознаками, що створює підстави комплексного підходу до аналізу стратегій ціноутворення.

У дисертаціях на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук таких пунктів новизни має бути достатньо для того, щоб зусиллями автора була створена принципово нова методологія пізнання складного явища і принципово нова методологія впливу на реальні явища предметної дійсності науки, розроблена нова наукова концепція чи парадигма.

Література

1. Глухарев С. М. Конспект лекцій з курсу «Методологія наукових досліджень» (Методологія економічних досліджень) (для магістрів спеціальності 8.03050401 «Економіка підприємства»). Харків : ХНАМГ, 2012. 112 с.
2. Автономов В. С. Методологические проблемы современной экономической науки. *Вестник РАН*. 2006. Т. 76. № 3. С. 203–208.
3. Медвідь В. Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І. Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і таблицях) : навч. посіб. Суми : СНАУ, 2020. 220 с.
4. Мухачев В. В. Размышления над дискуссией о «кризисе» (экономической) науки. *Terra Economicus*. 2010. Т. 8. № 4. С. 68–81.
5. Тутов Л. А. Философия и методология экономики : учеб. пособие. Москва : Инфра-М, 2017. 386 с.
6. Бірта Г. О., Бургу Ю. Г. Методологія і організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2014. 142 с.
7. Каламбет С. В., Иванов С. І., Івняк Ю. В. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Дніпропетровськ : Вид-во Маковецький, 2015. 191 с.
8. Селетков С. Г. Теоретические положения диссертационного исследования : монография. Ижевск : Изд-во ИжГТУ, 2011. 344 с.
9. Ярская В. Н. Методология диссертационного исследования: как защитить диссертацию. Полезно молодому ученому, соискателю ученой степени. Саратов : Изд-во СГТУ, 2011. 176 с.

10. Доронина М. С., Доронин А. В. Практика формирования когнитивной компетентности будущего менеджера. *Проблеми економіки*. 2013. № 3. С. 289–300.

11. Doronina M. S. Ontognosiological backgrounds for studying enterprise socio-economic potential. *The Advanced Science Journal*. 2013. Vol. 12. P. 26–31.

12. Doronina M. S., Bilokonenko H. Problems and prospects in diagnosing of socio-economic potential development. *Economic Annals-XXI*. 2014. No. 5–6. P. 85–89.

13. Doronina M., Mykhailenko D. Conceptual background of studying balanceness of economic efficiency and social eguty. *Часопис економічних реформ*. 2016. № 3 (23). С. 71–75.

14. Kizim N. A., Doronina M. S. Behavioral component of enterprise potential. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2017. № 4. С. 90–92.

15. Kyzym M. O., Doronina M. S. World View in Economic Science. *Problems of Economy*. 2017. Vol. 3. P. 227–232.

16. Kyzym M. O., Doronina M. S. Economic Science in Ukraine: Challenges, Problems and Ways of their Solving. *Problems of Economy*. 2019. Vol. 3. P. 57–69.

17. Kyzym M. O., Doronina M. S. WorldvieW, Social conSolidation, Science: dialectic relationShip. *Problems of Economy*. 2019. Vol. 4. P. 57–69.

18. Kyzym M. O., Doronina M. S. Terminological provision and paradigm of research of the tracking Ukraine's trap. *Часопис економічних реформ*. 2021. № 3 (43). С. 22–35.

19. Doronin A., Doronina M., Mykhailenko D. Humanization of economic science, human beings and production organization: problems and prospects. *Часопис економічних реформ*. 2021. № 3 (23). С. 6–15.

20. Khaustova V. Y., Doronin A. V., Doronina M. S. Cognitive Resources of New Economy. *Problems of Economy*. 2021. Vol. 3 (49). P. 124–131.

Наукове видання

**МЕТОДОЛОГІЯ І ТЕХНОЛОГІЯ НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ. ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ
(у схемах, визначеннях, прикладах)**

Навчальний посібник

Підписано до друку 21.02.2022 р. Формат 60 x 84/16. Папір офсетний.
Гарнітура ArnoPro. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 3,2.
Обл.-вид. арк. 3.9. Наклад 300 прим. Зам. № 275.

ФОП Лібуркіна Л. М.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
від 12.02.2003 р., серія ХК № 76
61001, м. Харків, а/с 870.

Надруковано: ФОП Рубашкін Д. Ю.
Україна, 61002, Харків, вул. маршала Бажанова, 2